

A Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (SHALOM) magyar nyelvű adaptációja és pszichometriai elemzése

TORNÓCZKY GUSZTÁV JÓZSEF^{1*} – BÁNHIDI MIKLÓS² –
KARSAI ISTVÁN³ – NAGY HENRIETT⁴ – RÓZSA SÁNDOR^{5,6}

¹ Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem, Sporttudományok Doktori Iskola, Budapest, Magyarország

² Széchenyi István Egyetem, Egészség és Sporttudományi Kar, Győr, Magyarország

³ Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Pécs, Magyarország

⁴ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológiai Intézet, Budapest, Magyarország

⁵ Department of Psychiatry, Washington University School of Medicine in St. Louis, Missouri, USA

⁶ Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Személyiség és Egészségpszichológiai Tanszék, Pszichológiai Intézet, Budapest, Magyarország

(Beérkezett: 2021. január 5.; elfogadva: 2022. április 30.)

Elméleti háttér: A nemzetközi szakirodalomban több, a spiritualitás mérését célzó mérőeszköz is fellelhető. Ezek közül az egyik legszélesebb körben alkalmazott és megbízható önjellemző kérdőív a Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (Spiritual Health and Life-Orientation Measure, SHALOM). A kérdőív a spirituális jóllétet holisztikusan ragadja meg, ezért mind a vallásos, mind pedig a nem vallásos személyek körében egyaránt jól alkalmazható. *Célkitűzés:* Vizsgálatunk elsődleges célja a SHALOM magyar nyelvre történő adaptálása és részletes pszichometriai vizsgálata, beleértve a faktorszerkezet, a megbízhatóság és az érvényesség tesztelését. *Módszerek:* A validáláshoz használt kérdőívcsomagot (SHALOM, WHO Jóllét Kérdőív, Élettel való Elégedettség Skála) összesen 437 egyetemi hallgató töltötte ki (férfi: 24,2%, nő: 75,8%, átlagéletkor = 21,6 év; SD = 1,8 év). *Eredmények:* A SHALOM kérdőív tételein végzett feltáró és megerősítő faktorelemzések a bifaktoros (4 elsődleges és 1 általános faktor) szerkezetet erősítették meg, alátámasztva a mérőeszköz elméleti faktorstruktúráját. Az elsődleges faktorok a következők: Személyes, Társas, Környezeti és Transzcendens skálák, mindkét értékelési aspektus esetében (fontosság és megvalósultság). Akadt azonban 6 tétel, amely nem illeszkedett tökéletesen a négy elsődleges faktorhoz: a fontosság értékelés esetében 4, a megvalósultság nézőpontjából pedig 2 tétel. A fontosság értékelés során a kérdőív dimenziói a teljes variancia 66,6%-át, a megvalósultság esetében pedig a 64,9%-át magyarázzák. A faktorszerkezetek mindkét értékelési aspektus esetében elfogadható illeszkedési mutatókat adtak ($CFI_{fontosság} = 0,99$ és $CFI_{megvalósultság} = 0,97$; valamint $RMSEA_{fontosság} = 0,057$ és $RMSEA_{megvalósultság} = 0,068$). A Cronbach- α értéke 0,69–0,97 között változik, ami összességében elfogadható belső konzisztenciát jelez, a kérdőív időbeli stabilitása is megfelelő. Az érvényességi vizsgálatunk

* Levelező szerző: Tornóczky Gusztáv József, Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem, 1123 Budapest, Alkotás utca 42–48. E-mail: gustav.tornoczky@gmail.com

szerint a SHALOM két értékelésének skálái szignifikáns, pozitív irányú kapcsolatban vannak a WHO Jólét Kérdőívvel és az Élettel való Elégedettség Skálával (kivételt képez a fontosság értékelésének Személyes skálája), a korrelációk értékei gyenge és közepes mértékek között változnak. *Következtetések:* Az eredményeink alátámasztják a SHALOM kérdőív magyar változatának bifaktoros struktúráját, igazolják a skálák belső konzisztenciáját, valamint támogatják a mérőeszköz hazai változatának érvényességét. A konstruktum validitás tesztelésének területén azonban a jövőben további vizsgálatok indokoltak.

Kulcsszavak: SHALOM, spiritualitás, feltáró és megerősítő faktorelemzés, megbízhatóság, érvényesség

1. Bevezetés

1.1. A pozitív pszichológia különböző jóllétmodelljei

A pozitív pszichológia a jóllét több különböző aspektusát különbözteti meg: beszélhetünk például szubjektív, pszichológiai, szociális és spirituális jóllétről. Diener (1984) azt feltételezte, hogy a pozitív érzelmi állapotok gyakori jelenléte, a negatív érzelmek relatív hiánya (ezt a pozitív–negatív érzelmi egyensúlyt nevezzük érzelmi jóllétnek), valamint az élettel való általános elégedettségérzet a szubjektív jóllét alapvető komponenseit képezik. A szubjektív jóllét érzelmi aspektusának mérésére szolgáló eljárások közül magyar nyelven is elérhető a *Pozitív és Negatív Affektivitás Skála* (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS; Watson, Clark, & Tellegen, 1988; magyar változat: Gyollai, Simor, Köteles, & Demetrovics, 2011), illetve a szubjektív jóllét kognitív aspektusát mérő *Élettel való Elégedettség Skála* (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS; Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985; magyar változat: Martos, Sallai, Désfalvi, Szabó, & Ittész, 2014).

A pszichológiai jóllét többtényezős modelljét Carol Ryff (1989) alkotta meg, döntően az optimális öregedésről, a pozitív működésről és az optimális fejlődésről szóló elméleti összefoglaló tanulmányok alapján. Miután Ryff áttekintette a korábbi szakirodalmat, úgy találta, hogy a lelki egészség egy olyan többdimenziós jóllétmodellbe integrálható, amely a következő összetevőket tartalmazza: (1) önelfogadás, (2) személyes fejlődés, (3) életcél, (4) pozitív kapcsolat másokkal, (5) a környezet uralása és (6) autonómia (Ryff & Keyes, 1995). A pszichológiai jóllét mérésére a magyar nyelven is elérhető *Pszichológia Jólét Kérdőív* (*Psychological Well-Being Scale*, PWBS; Ryff, 1989; magyar változat: Oláh, 2012) alkalmazása szolgál.

Keyes (1998) meghatározásában a jóllét elsődlegesen társas jelenség, ami a különböző szociális interakciókat igénylő helyzetekben mutatkozik meg. A társas jóllét alapja a *szociális elfogadás*, erre épül a *szociális kiteljesedés*, illetve a körülöttünk lévő világ jobbításán való munkálkodás (*szociális hozzájárulás*). A társas jóllét lényeges tényezője a *szociális integráció*, vagyis a közösséghez való tartozás tudata. A szociális jóllét állapotában működő személy azt érzi,

hogyan van értelme az életének és vannak olyan céljai, amelyek szorosan kapcsolódnak a közösséghez. További jellemző a *szociális koherencia*, amely azt fejezi ki, hogy a körülöttünk lévő világ értékes és kiszámítható. A szociális jóllét mérése például a Keyes (2002) által kidolgozott, magyar nyelven is elérhető *Mentális Egészség Kontinuum Skálával* történhet (*Mental Health Continuum*, MHC; magyar változat: Reinhardt, 2013).

1.2. A spirituális jóllét fogalma és mérési lehetőségei magyar nyelven

Elsőként Coan (1977) érvelt amellett, hogy a spiritualitást egy különálló jólétdimenzióként érdemes vizsgálni, később pedig Compton, Smith, Cornish és Qualls (1996) igazolták, hogy ez a komponens a jóllét harmadik dimenziójának tekinthető, a szubjektív és pszichológiai jóllét mellett. A *spiritualitás* a legáltalánosabb értelemben a „szentség keresését” jelenti, vagyis az élet értelmének az Énnél nagyobb dolgokban történő keresésére utal (Pargament, 1999). A spiritualitás úgy is meghatározható, mint az egyén érzékenysége a céltudatosságra/értelmességre, és a személyes kapcsolat az istenivel vagy az igazsággal (Hill & Pargament, 2003). Piedmont (1999) egy külön, hatodik faktorként a *spirituális transzcendenciát* nevezi meg a személyiség „Nagy Öt” (Big Five) dimenziója mellett (Kulcsár, 2007).

A *spirituális jóllét* alapja a megfelelő énkép és önazonosság érzése, a saját belső állapot ismerete, az éntudatosság, valamint a mások iránt érzett bizalom és mások tisztelete. A spirituális jóllét magas szintjével jellemezhető személy harmóniában él a környezetével, békében él Istennel, és örömet leli az életben. Képes megélni egy-egy lélegzetelállító pillanatot, amelyben szinte úgy érzi, eggyé válik a természettel vagy Istennel. Az előzőekben leírt tulajdonságokkal rendelkező személy látja az élet értelmét, érzi a természet csodáját és varázslatosságát, a Teremtő szeretetét, és mindez belső nyugalommal, tökéletes lelki békével tölti el (Fisher, 2010). Fisher (2012) érvelése szerint a lelki egészség szempontjából alapvető, hogy a személy mennyire él harmóniában *önmagával, másokkal, a környezettel* és a földi világ felett álló *transzcendenssel*, akit általánosan Istennek hívunk.

A spirituális jóllét mérésére több mérőeszközt is kifejlesztettek, amelyek egy vagy több dimenziót mérnek (Fisher, 2009; Fisher, Francis, & Johnson, 2000). Ezek közül az egyik legkorábbi, a bármilyen vallási és kulturális háttérrel használható *Spirituális Jóllét Skála* (*Spiritual Well-Being Scale*, SWBS; Paloutzian & Ellison, 1982), amely két alskálát tartalmaz: egzisztenciális és a vallási jóllét. A vallási jóllét alskála azt ragadja meg, hogy hogyan érez az egyén Istennel kapcsolatban, míg az egzisztenciális alskála azt méri, hogy milyen mértékű a személy élettel való elégedettségérzete, és milyen mértékben éli meg az élet értelmességét. Az eredeti kérdőív rövidített,

10 tétel változata (Rövidített Spirituális Jólét Skála, Buford, Paloutzian, & Ellison, 1991) magyar nyelven is elérhető (Pikó és mtsai, 2011).

Egy másik, széles körben elterjedt mérőeszköz a *Spirituális Transzcendencia Skála* (*Spiritual Transcendence Scale*, STS; Piedmont, 1999), amelynek három alskálája az ima/meditáció által érzett beteljesülés, az univerzalitás és az összekötöttség. A kérdőív a nem vallásos és felekezethez nem kötődő személyek spiritualitásának mérésére is alkalmas. Emellett a különböző vallási és kulturális háttérrel rendelkezők körében (mint például hinduk, keresztények és muszlimok) is megbízhatóan méri a spirituális transzcendenciát (Piedmont & Leach, 2002). Piedmont (2004) később a tételek egy részének cseréjével és módosításával megalkotta a 23 tétel *Spiritualitási és Vallási Érzület Skálát* (*Assessment of Spirituality and Religious Sentiments*, SPIRES), az eredeti három alskála megtartása mellett. A mérőeszköz 23 és 9 tétel változata is elérhető magyar nyelven, és az eddigi kutatások eredményei szerint a kérdőív megbízhatóan és jól alkalmazható a spiritualitás mérésére (Kulcsár, 2007; Tomcsányi és mtsai, 2011).

A *Mindennapi Spirituális Tapasztalatok Skála* (*Daily Spiritual Experience Scale*, DSES; Underwood & Teresi, 2002; Pauwlik, 2008) 16 kérdést tartalmaz, amelyek a hétköznapi spirituális tapasztalatokra kérdeznek rá. A spiritualitás és a mentális egészség kapcsolatát vizsgáló skála szintén széles körben elterjedt, és jól alkalmazható különböző etnikai csoportoknál, valamint a vallásos és nem vallásos személyek körében. A kérdőív a felsőbbrendűvel, a Mindenhatóval való kapcsolat szorosságát ragadja meg a következő 10 dimenzió mentén (dimenzióként egy vagy két tétellel): a Mindenhatóval való kapcsolat; öröm és személyes transzcendencia; erő és vigasz; béke; transzcendencia általi támogatottság és isteni segítség; isteni szeretet; áhítat; hála és megbecsülés; irgalom és könyörületes szeretet; teljesség és közösség érzése. Érdemes megemlíteni, hogy a DSES teljes egészében beépítésre került egy átfogó önjellemző mérőeszközbe, a *Vallásosság és Spiritualitás Multidimenzionális Vizsgálata Kérdőívbe* (*Multidimensional Measurement of Religiosity and Spirituality*, MMRS; Idler és mtsai, 2003), amit már magyar nyelvű kutatásban is alkalmaztak (Farkas, Kő, Surányi, & Rózsa, 2014).

1.3. A Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (SHALOM) kidolgozása és a mérőeszközzel végzett pszichometriai elemzések áttekintése

A spirituális jólét fogalma a spiritualitás és egészség kapcsolatát vizsgáló pozitív pszichológiai kutatásokból nőtte ki magát (Fisher, Francis, & Johnson, 2000; Moberg, 2008). Fisher (2010) szerint a spirituális jólét az egészség olyan aspektusa, amely meghaladja a testi, a lelki és társas dimenziókat.

A spirituális jóllét munkadefinícióját elsőként 1975-ben egy öregedéssel foglalkozó amerikai konferencián (National Interfaith Coalition on Aging [a továbbiakban NICA], 1975; Moberg, 2002) alkották meg. Ez a spirituális jóllétet az élet olyan kiteljesedésének értelmezi, amelynek alapját az Istennel, az önmagunkkal, a közösséggel és környezettel való kapcsolat táplálja és teszi teljessé.

A NICA (1975) által javasolt elméleti modell megerősítésére Fisher (1998) 98 középiskolai tanár és 23 szakértő bevonásával végzett kutatásokat. A résztvevőknek ismertették a spiritualitás mérésére kidolgozott kérdőívek állításait, és osztályozniuk kellett az egyes tételek tartalmát. A felhasznált kérdőívek az alábbiak voltak: *Spirituális Jóllét Skála (Spiritual Well-Being Scale, SWBS, Paloutzian & Ellison, 1982)*, a *Spiritual Orientation Inventory (Elkins, Hedstrom, Huges, Leaf, & Saunders, 1988)*, a *Mental, Physical and Spiritual Well-Being Scale (Vella-Brodrick & Allen, 1995)*, a *Spiritual Assessment Inventory (Hall & Edwards, 1996)*, a *Perceived Wellness Survey (Adams, Bezner, & Steinhardt, 1997)* és a *JAREL Spiritual Well-Being Scale (Hungelmann, Kenkel-Rossi, Klassen, & Stollenwerk, 1996)*. Az értékelésen végzett feltáró faktorelemzés megerősítette a NICA (1975) kiindulásként használt elméleti modelljét, a spirituális jóllét négy fő dimenzióját, úgymint: *személyes, társas, környezeti és transzcendens*. Ezen eredmények alapján vonta le Fisher (1998) azt a következtetést, amely szerint a spirituális jóllét azt tükrözi, hogy milyen mértékben érzékelik úgy az emberek, hogy harmóniában élnek önmagukkal és másokkal, a környezettel és a transzcendenssel.

Ezen a négy dimenzióan alapul a *Spiritual Health in Four Domains Index (SH4DI)*, amely 150 tételt használt kiindulásként a spiritualitás tanulmányozására, 311 általános iskolai tanár körében, az Egyesült Királyságban végzett kutatás során (Fisher, Francis, & Johnson, 2000). Az SH4DI esetében mind a négy dimenzióhoz 6–6 tétel tartozik, amelyeket 5 pontos Likert-skálán (a nagyon kicsit [1] és a teljes mértékben [5] végpontok között) értékelhettek a kitöltők. Az SH4DI módosításához vezetett az az Ausztráliában végzett kutatás eredménye (Fisher, 2001), amely állami, katolikus és független középiskolák oktatóinak bevonásával történt. Ebben a vizsgálatban az egyes tételek jellemzésekor két értékelő aspektust is alkalmaztak: A) *Fontosság a személy számára az ideális lelkiállapot eléréséhez* és B) *Mennyire jellemző az illetőre a mindennapokban*. A négy dimenzió mindegyike 8–8 tételt tartalmazott, amelyeket 5 fokozatú Likert-skálán (a nagyon kicsit [1] és a teljes mértékben [5] végpontok között) kellett megítélnie a kitöltőnek. Ez a mérőeszköz jelentette a Fisher (1999) által megalkotott *Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (Spiritual Health and Life-Orientation Measure, SHALOM)* alapját. Az önjellemző mérőeszköz – mint ahogy azt már fentebb is láthattuk – két részből (értékelő aspektusból) áll: az egyik az *életorientációt*

(az emberek ideáljait), míg a másik a *spirituális egészséget* (a megélt tapasztalatokat) méri. E két értékelést az egyszerűség kedvéért a későbbiekben gyakran csak *fontosság* és *megvalósultság* szavakkal fogjuk jellemezni. A kérdőív tételeinek megvalósultsága (B) *Mennyire jellemző a mindennapokban*) akár önállóan is alkalmazható (Gomez & Fisher, 2003). Az eredeti kérdőív (*Spiritual Well-Being Questionnaire, SWBQ*; Gomez & Fisher, 2003) 64 tétéles volt (dimenzióként 18 tétel). A későbbiekben ebből válogatták ki dimenzióként azt az 5–5 tételt, amelyek a legmegfelelőbbnek bizonyultak a vizsgált konstruktum mérésére (Gomez & Fisher, 2003). A 20 tétéles kérdőív kialakítása azokon a dimenziókon alapult, amelyeket Fisher (2010) a korábbi, feltáró elemző tanulmányban azonosított (1. táblázat).

1. táblázat. A spirituális jóllét négy dimenzióját felölelő tételek tartalma a SHALOM kérdőívben

Személyes	Társas
<ul style="list-style-type: none"> - identitásérzet - öntudat - életöröm - belső béke - az élet értelme 	<ul style="list-style-type: none"> - mások iránti szeretet - megbocsátás másoknak - mások iránti bizalom - mások iránti tisztelet - kedvesség és jóindulat mások felé
Környezeti	Transzcendens
<ul style="list-style-type: none"> - kapcsolat a természettel - megélni egy lélegzetállító pillanatot - eggyé válni a természettel - harmóniában lenni a környezettel - érezni a természet csodáját, varázslatosságát 	<ul style="list-style-type: none"> - személyes kapcsolat a Mindenhatóval /Istennel - a Teremtő szeretete - eggyé válni Istennel - békében élni Istennel - imádság és Isteni jelenlét

A SHALOM kérdőívet napjainkig már 29 nyelvre fordították le és számos kutatásban alkalmazták sikerrel (Fisher, 2010, 2016; Fisher & Brumley, 2008; Gomez & Fisher, 2003, 2005). Vizsgálatokat folytattak a kérdőív alkalmazásával Ausztráliában (Gomez & Fisher, 2003), Kanadában (Holder, Coleman, & Wallace, 2010), Németországban (Rowold, 2011), Portugáliában (Gouveia & Marques, 2012; Gouveia, Marques, & Ribeiro, 2009), Kínában (Fisher & Wong, 2013; Pong, Leung, & Lung, 2019), Brazíliában (Nunes, Fernandes, Fisher, & Fernandes, 2018), Csehországban (Marciniak, Serek, Sheardova, Hudecek, & Hort, 2017), Izraelben (Elhai, Carmel, O'Rourke, & Bachner, 2018), Litvániában (Riklikiene, Kaseliene, & Fisher, 2018), Iránban (Biglari Abhari, Fisher, Kheiltash, & Nojomi, 2018) és Indiában (Mathad, Rajesh, & Pradhan, 2019). Az említett tanulmányokban a kérdőív megfelelő megbíz-

hatóságot, valamint prediktív, diszkriminatív és konstruktív érvényességet mutatott. A SHALOM érvényességét több országban megerősítő faktor-elemzésekkel (CFA) is igazolták (Fisher, 2010; Nunes és mtsai, 2018).

Gomez és Fisher (2003) eredményei megerősítették az eredeti négy faktor létezését. A későbbi faktorelemzések szerint azonban egy magasabb rendű általános faktor is azonosítható, amely az összvariancia 56%-át magyarázza (Gomez & Fisher, 2003). A megbízhatósági adatok magas belső konzisztenciát mutattak, Cronbach- α -értékek: Személyes 0,89, Társas 0,79, Környezeti 0,76 és Transzcendens 0,86, az összes tétel alapján képzett skála esetében 0,92 (Gomez & Fisher, 2003). A SHALOM és a *Spiritual Well-being Scale* skálái közötti korrelációs együtthatók magas értékei támogatták a kérdőív érvényességét (Gomez & Fisher, 2003). A mérőeszköz részletes pszichometriai tulajdonságait a valószínűségi tesztelmélet elemzés (Item Response Theory) eredményei is támogatták, ugyanakkor azt is jelezték, hogy a mérőeszköz tovább finomítható, mivel akadtak olyan tételek, amelyek információtartalma meglehetősen csekélynek bizonyult (Gomez & Fisher, 2005). Érdemes megjegyezni, hogy a faktorszerkezetre irányuló kutatások között akadt olyan is, amelynek eredménye ugyan alátámasztotta a négyfaktoros elméleti szerkezetet, de ennél jobb illeszkedésűnek találta a háromfaktoros modellt. Például Pong és munkatársai (2019) kínai mintán azt találták, hogy a Személyes és a Társas dimenziók nem különülnek el számottevően. Gouveia és Marques (2012) kutatási eredménye szintén megerősíti a négyfaktoros modellt, ugyanakkor rámutat arra, hogy a portugál verzióban bizonyos tételek (8., 9. és 15. tétel) felülvizsgálatra szorulnak.

A SHALOM kérdőív jó pszichometriai jellemzőit és alkalmazhatóságát több normatív mintán végzett kutatás eredménye is alátámasztja: pl. egészséges fiatalok (Mathad és mtsai, 2019; Pong, 2017), felnőttek (Biglari Abhari és mtsai, 2018; Elhai és mtsai, 2018; Nunes és mtsai, 2018) és idősek (Marciniak és mtsai, 2017; Lifshitz, Nimrod, & Bachner, 2018) körében. A kérdőívet speciális klinikai mintákon is alkalmazták. Például a litván nyelvre történő adaptálás során 171 onkológiai beteget kértek meg a kérdőív kitöltésére (Riklikiene és mtsai, 2018). A belső konzisztenciát jelző Cronbach- α -mutatók értékei 0,58 és 0,95 között váltakoztak. A mérőeszköz időbeli stabilitása (7 nap különbség) kiválóan bizonyult: a Spearman-Brown-együttható értéke 0,9 feletti. A feltáró faktorelemzés a spirituális jólét négy eredeti dimenzióját eredményezte. A nemek között különbségek mutatkoztak: a fontosság értékelésnél a nők a Környezeti és Transzcendens skálákon szignifikánsan magasabb értéket értek el, mint a férfiak, a megvalósultság értékelésnél a Társas skálán volt kimutatható ugyanez a különbség. A lakóhely típusa a Transzcendens skála értékelésénél mutatott különbséget: a kisebb településen élők szignifikánsan magasabb értéket

adtak, mint a városi kitöltők mindkét értékelői aspektusában (fontosság és megvalósultság). A Transzcendens skála mindkét értékelői aspektusában, a Társas skála pedig a fontosság esetében mutatott enyhe, pozitív irányú korrelációt a kitöltők életkorával. Mumby és Roddam (2020) afáziával élő betegeknel használta a mérőeszközt eredményesen.

A spiritualitás jóllétet mérő kérdőívek áttekintő vizsgálata során Jager Meezenbroek és munkatársai (2012) arra a következtetésre jutottak, hogy pszichometriai szempontból a *Spirituális Transzcendencia Skála* (STS) és a SHALOM kérdőívek a legjobbak. Több átfogó szempontot is figyelembe véve pedig a SHALOM bizonyult a legmegbízhatóbb eszköznek a spirituális jóllét mérésére, amely normatív és klinikai mintán is egyaránt jól használható.

A kérdőív érvényességét vizsgáló elemzések során többféle, jóllétet operacionalizáló kérdőívet is alkalmaztak. Gomez és Fisher (2003) vizsgálatában a SHALOM kérdőív Transzcendens skálája magas pozitív korrelációt mutatott a *Spirituális Jóllét Skála* (SWBS, Paloutzian & Ellison, 1982) vallásosság alskálájával, ezzel támogatva a *konvergens érvényességet*. Az SWBS vallásosság jóllét skála és a SHALOM többi három skálája között alacsony volt a kapcsolat, amely a kérdőív *diszkriminatív érvényességét* támasztja alá. A két mérőeszköz összpontszámai mérsékelt erősségű, pozitív irányú korrelációt mutattak egymással, amit más vizsgálat eredménye is megerősített (pl. Biglari Abhari és mtsai, 2018). A spirituális jóllét (SHALOM) és a boldogság (*Oxford Happiness Questionnaire*, OHQ, Hills & Argyle, 2002) közepes mértékű, pozitív irányú korrelációt mutattak (Biglari Abhari és mtsai, 2018). Az alskálákat megvizsgálva a spirituális jóllét Személyes és Társas skálái közepes erősségű, pozitív irányú korrelációt mutattak a boldogsággal, a Környezeti és Transzcendens skálák boldogsággal mutatott korrelációi azonban elhanyagolhatóak voltak (Rowold, 2011). Elhai és munkatársai (2018) pozitív irányú összefüggéseket találtak a SHALOM megvalósultság értékelési típusa és az élni akarás, az étellel való elégedettség és a szubjektív egészség között, valamint negatív irányú összefüggéseket a depresszióval és a haláltól való félelemmel (a legerősebb szignifikáns összefüggés a SHALOM és az étellel való elégedettség, míg a leggyengébb a szubjektív egészségi állapot között mutatkozott). A SHALOM Személyes skálája szoros kapcsolatban állt a legtöbb jóllétet mérő kérdőívvel; a Transzcendens skála ugyanakkor csupán néhány jóllétmutatóval állt szignifikáns lineáris összefüggésben (pl. élni akarás, haláltól való félelem). Továbbá, szignifikáns pozitív irányú összefüggést találtak a SHALOM kérdőív és a vallásosság mértéke között, amely főként a SHALOM Transzcendens skálájának köszönhető. A spiritualitás és a szubjektív jóllét kapcsolatát vizsgálva Lifshitz és munkatársai (2018) szignifikáns, negatív irányú összefüggéseket találtak a depresszió és három spirituális jóllét skála között: Személyes ($r = -0,32$; $p < 0,01$), Társas

($r = -0,15$; $p < 0,01$) és Környezeti ($r = -0,22$; $p < 0,01$), míg a Transzcendens skála enyhe, pozitív irányú összefüggést mutatott a depresszióval ($r = 0,13$; $p < 0,05$). Az étellel való elégedettség szignifikáns, pozitív irányú összefüggésben állt három spirituális jóllét skálával: Személyes ($r = 0,44$; $p < 0,01$), Társas ($r = 0,32$; $p < 0,01$) és Környezeti ($r = 0,36$; $p < 0,01$). Mathad és munkatársai (2019) pozitív irányú összefüggést találtak a spirituális jóllét és a tudatos jelenlét, az étellel való elégedettség és az önegyüttérzés között. A lineáris regresszió elemzés segítségével azt kapták, hogy a tudatos jelenlét (8%), az étellel való elégedettség (13%) és az önegyüttérzés (3%) mint prediktorok a spirituális jóllét varianciájának 24%-át magyarázzák.

Összegzésként elmondható, hogy a SHALOM a spirituális jóllétet átfogóan méri, ezért egészséges és klinikai mintán életkortól, kulturális háttértől, vallásos hovatartozástól függetlenül egyaránt alkalmazható. Fisher (2016) több országra (Ausztrália, Anglia, Hong Kong és Törökország) kiterjedő nagymintás vizsgálatában ($n = 30\,514$) azt is elemezte, hogy a SHALOM kérdőív hány tételre rövidíthető a belső megbízhatóság megtartása mellett. A skálánként 3 vagy 4 tételes változat gyenge, alig elfogadható megbízhatóságú skálákat eredményezett (különösen a Személyes és Társas skálák esetében), a skálánként 2–2 tételes változat megbízhatósága pedig már nem volt megfelelő. Ezek alapján a szerző nem javasolja a rövidített verziók alkalmazását, hanem az eredeti 20 tételes változatot tartja elfogadható megbízhatóságúnak (Fisher, 2010). Érdeemes megjegyeznünk, hogy a fentiek ellenére a mérőeszköznek létezik egy egészen rövid, 4 tételes változata is, az ún. 4 tételes Spirituális Jóllét Index (Four Item Spiritual Well-Being Index, 4-ISWBI; Fisher & Ng, 2017).

1.4. A tanulmány célkitűzései

Jelen vizsgálat célja a Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (SHALOM) magyar nyelvű változatának hazai adaptációja és pszichometriai vizsgálata, ideértve a faktorstruktúra, a belső megbízhatóság és az érvényesség feltárását is. A magyar változat elkészítéséhez Beaton, Bombardier, Guillemin, és Ferraz (2000) 5 lépcsős kérdőív-adaptációs módszertani ajánlását alkalmaztuk. Miután megkaptuk John W. Fisher engedélyét a skála adaptálásához, két független fordító elvégezte a tételek magyarra fordítását, amit a két fordítás szintéziséből véglegesített kérdőív eredeti nyelvre történő visszafordítása követett. A kérdőív végleges változatát az eredeti szerző, Fisher javaslatainak figyelembevételével alakítottuk ki, aminek érthetőségét és alkalmazhatóságát egy kisebb mintán ellenőriztünk. Bár a SHALOM mérőeszközt már több hazai vizsgálatban is alkalmazták, és a kérdőívvel szerzett első tapasztalatokról a Magyar Pszichológiai Társaság

XXII. Országos Tudományos Nagygyűlésén be is számoltak (Rózsa, Major, Bella, & Surányi, 2013), a mérőeszköz részletes pszichometriai vizsgálata a szerzők tudomása szerint még nem történt meg. Tanulmányunkkal a SHALOM hazai pszichometriai jellemzőit szeretnénk dokumentálni, és a mérőeszköz konstruktum validálásának és belső megbízhatóságának alátámasztásával hozzájárulni a hazai spiritualitást vizsgáló kutatások eszköztárának bővítéséhez.

2. Módszerek

2.1. Résztvevők és eljárás

Keresztmetszeti kutatásunkban az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar és a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar nappali tagozatos hallgatói vettek részt a 2014/2015. tanév tavaszi szemeszterében. A két kar minden hallgatója – összesen 617 fő – felkérésre került a kutatásban való részvételre, amelyből összesen 437 egyetemi hallgató (70,8%) töltötte ki a kérdőíveket. A kérdőívek kitöltése egyénileg, papír alapon történt az aktuális félév első testnevelés órája előtt. Fontos megjegyeznünk, hogy 10 hét elteltével ismételt kitöltésre is sor került, amelyben 318 fő vett részt. Ezt az ismételt kitöltést használtuk a Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív időbeli stabilitásának (teszt–reteszt megbízhatóság) becslésére. Az adatgyűjtés a két egyetemen dolgozó testnevelő tanárok közreműködésével valósult meg. A kutatásban való részvétel önkéntes és anonim volt, a kutatásban való részvételért nem járt anyagi juttatás vagy más kompenzáció. A vizsgálati személyek a részvételi szándékukat a beleegyező nyilatkozat aláírásával jelezték.

A kérdőíveket 437 egyetemi hallgató töltötte ki (75,8% nő). A legfiatalabb kitöltő 18, míg a legidősebb 31 éves volt (átlagéletkor: 21,6 év; SD = 1,8 év). Többségében városban (197 fő, 45,3%) vagy megyeszékhelyen (168 fő, 38,6%) élnek, további 50 fő (11,5%) a fővárost és 20 fő (4,6%) a községet jelölte meg lakhelyeként. A hallgatók 1 fő kivételével nőtlen vagy hajadon családi állapotúak. A kutatásba bevont személyek több mint fele (247 fő, 57,6%) jövedelme észszerű beosztásával biztosítani tudja a számára elégedettséget biztosító életszínvonalat, további 19,8% (85 fő) jelezte, hogy gondok nélkül él, végül 22,4% (97 fő) jelezte, hogy bevételeik ugyan fedezik az alapvető kiadásokat, de vannak anyagi gondjai (2. táblázat).

A kutatásunkat az ELTE PPK Kutatásetikai Bizottsága hagyta jóvá, az etikai engedély száma: 2015/49.

2. táblázat. A minta szociodemográfiai jellemzői (n = 437)

Változó		Gyakoriság (%)
Nem	Férfi	24,2
	Nő	75,8
Életkor	18-25 éves	97,0
	26-35 éves	3,0
Lakóhely	Főváros	11,5
	Megyeszékhely	38,6
	Város	45,3
	Község	4,6
Anyagi helyzet	Gondok nélkül élnek	19,8
	Beosztással jól kijönnek	57,6
	Éppen hogy kijönnek a jövedelmükből	18,2
	Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	4,2
	Nélkülözések között élnek	0,2
Családi állapot	Nőtlen / hajadon	99,8
	Házas	0,2
Egyetem	ELTE BGGYK	32,7
	Debreceni Egyetem GTK	67,3

2.2. Mérészközök

A kérdőív szociodemográfiai adatokat tartalmazó részében rákérdeztünk a válaszadók nemére, életkorára, lakóhelyére, anyagi helyzetére és családi állapotára (ld. 2. táblázat).

Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (Spiritual Health and Life-Orientation Measure, SHALOM; Fisher, 1999): a kérdőív 20 tételből áll, amelyek értékelése az alábbi két aspektus mentén történik: fontosság az ideális állapot eléréséhez (*fontosság*), és megélt tapasztalatok (*megvalósultság*).

A kérdőív egy főskálára (20 tétel) és további 4 alskálára osztható (5–5 tétel), úgymint: *személyes, társas, környezeti és transzcendens*. A kitöltők 5 fokú Likert-skálán jelölhetik azt, hogy mennyire tartják fontosnak az adott jellemzőket (végpontok: nagyon kicsit [1] és teljes mértékben [5]). Nincsenek fordított tételek, a magasabb összpontszám a fokozott spiritualitás jóllétet mutatja. Fisher (2010) vizsgálatában a főskála megbízhatóságát jelző belső-konzisztencia-mutató magas: Cronbach- α : 0,92.

Az *Egészségügyi Világszervezet Jólét Kérdőívének rövidített változata* (WHO *Well-Being Index*, WBI-5; Bech, Staehr-Johansen, & Gudex, 1996): az 5 tételes kérdőív a személyek általános közérzetéről kíván információt nyújtani a kitöltést megelőző kétéves időszak alapján. Nemzetközi kutatások eredményei megerősítették a mérőeszköz érvényességét és kiváló belső konzisztenciáját (Heun, Burkart, Maier, & Bech, 1999). A mérőeszköz olyan, 4 fokú Likert-skálán (végpontok: egyáltalán nem jellemző [0] és teljesen jellemző [3]) megítélhető állításokat tartalmaz, mint például: „Az elmúlt két hét során érezte-e magát” „vidámnak és jókedvűnek?” vagy „ébredéskor frissnek és élénknek?”. A kérdőív hazai adaptációját a Hungarostudy2002 népegészségügyi felmérés keretein belül végezték (Rózsa, Réthelyi, Stauder, Susánszky, & Mészáros, 2003; Susánszky, Konkoly Thege, Stauder, & Kopp, 2006). A mérőeszköz fordított tételt nem tartalmaz, a nagyobb összpontszámok jelentik a pozitívabb, kedvezőbb pszichológiai állapotot. Az elérhető pontszámok 0 és 15 pont között változnak. A mérőeszköz belső konzisztenciája megfelelő (Cronbach- α : 0,85, Susánszky és mtsai, 2006), amit a jelen vizsgálati mintán végzett elemzés eredménye is megerősít (Cronbach- α : 0,82).

Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS; Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985; magyar változat: Martos, Sallai, Désfalvi, Szabó, & Ittész, 2014): a szubjektív jólléttel kapcsolatos kutatások egyik leggyakrabban alkalmazott mérőeszköze (Diener és mtsai, 1985). Az SWLS 5 tételes kérdőív, amelynek valamennyi tétele pozitív irányban megfogalmazott. A válaszadók 7 fokú Likert-skálán adhatják meg az állításokkal való egyetértésük mértékét (végpontok: egyáltalán nem értek egyet [1] és teljes mértékben egyetértek [7]). A skála pontszámát a tételekre adott válaszok összegzése adja, ahol a magasabb érték nagyobb mértékű élettel való elégedettséget jelez. A mérőeszköz számos nyelven elérhető, világszerte használják, így nemzetközi összehasonlításokra is kiválóan alkalmas (lásd pl. Kuppens, Realo, & Diener, 2008). Az SWLS magyar változatának faktor-elemzése igazolta a kérdőív egydimenziós szerkezetét (Martos és mtsai, 2014). A kérdőív belső konzisztenciája kiválóan bizonyult a hazai mintákon is: Cronbach- α : 0,84 és 0,89 (Martos, Szabó, & Rózsa, 2006). A kérdőív megbízhatóságát a jelen kutatás eredménye is alátámasztja (Cronbach- α : 0,82).

2.3. Statisztikai elemzések

Elsőként a tételek egy- és többdimenziós normalitását vizsgáltuk hagyományos normalitástesztekkel (Kolmogorov-Smirnov-próba, Shapiro-Wilk-teszt, Mardia-féle többváltozós ferdeség- és csúcosságműtató), valamint a ferdeség- és csúcosságműtatók figyelembevételével. Mivel az 5 fokozatú Likert-skálás válaszformátumból származó változóink esetében a normalitás többenél is sérült, így a feltáró faktorelemzés során az ilyen esetekben javasolt polikorikus korrelációt alkalmaztuk (Muthén & Kaplan, 1985, 1992). Az elemzéseket a Lorenzo és Ferrando (2006, 2013) által kifejlesztett FACTOR elnevezésű számítógépes programmal készítettük el. A lehetséges dimenziók számának megállapításakor a hagyományos eljárások mellett (főkomponens-elemzés, Kaiser-kritérium, lejtődiagram) a nemzetközi eredményeket és az elméleti feltevéseket is alapul vettük. Többféle módszerrel is végeztünk feltáró faktorelemzést, de a SHALOM mérőeszközzel szerzett nemzetközi eredményeket és az értékelési elvet figyelembe véve a Schmid-Leiman-féle hierarchikus faktorelemzés eredményeit közöljük. A Schmid-Leiman-féle megoldás lényege, hogy elsőként a faktorok közötti korrelációt megengedve ferde forogtatást végzünk, majd az így kapott faktorokon további elemzés segítségével határozzuk meg a magasabb rendű faktor(oka)t (Schmid & Leiman, 1957). Ez a feltáró bifaktoros elemzési módszer jól ráilleszthető a SHALOM hierarchikus felépítésére: 4 alskála és 1 főskála. Schmid és Leiman megoldásának további előnye, hogy az elsődleges faktorok megmagyarázott varianciájából ki tudjuk parciálni a magasabb rendű faktor megmagyarázott varianciáját, ami lehetőséget teremt a McDonald-féle ómegák (McDonald, 1999) kiszámítására. A Cronbach- α alternatív megoldásnak tekinthető ómega (ω) együtthathó azt fejezi ki, hogy az összpontszám varianciájának mekkora hányada magyarázható a közös faktoral vagy faktorokkal. Ezt a mutatót az aldimenziók megbízhatóságának jellemzésére is alkalmazzák, ahol az aldimenziók pontszámának varianciáját vetik össze a közös faktorok által leírt varianciával. A hierarchikus ómega együtthathó pedig azt fejezi ki, hogy az összpontszám varianciájának mekkora hányada magyarázható csak az általános faktoral (F_g), illetve az aldimenzió hierarchikus ómega mutatójának kiszámításakor az aldimenzió varianciáját csak a specifikus faktor varianciájával vetjük össze, úgy, hogy az általános faktor hatását kontrolláljuk. A faktorelemzések során a legkisebb négyzetek módszerét (Unweighted Least Squares) Promin ferde forogtatásos technikával alkalmaztunk, amely a módszertani ajánlások szerint robusztus és megbízható (Lorenzo-Seva, 1999).

Ezt követően az eredeti feltételezéseknek megfelelő egy- és négyfaktoros struktúrákat tesztelünk megerősítő (konfirmatív) faktorelemzéssel. A kü-

lönböző faktormegoldásoknál igyekszünk többféle elrendeződést is megvizsgálni: egydimenziós szerkezet, négydimenziós szerkezet korreláló faktorokkal, másodlagos faktorokkal és bifaktoros megoldás. A megerősítő faktorelemzések során az adatok és a teoretikus modell egybeesésének mértékét jelző illeszkedési mutatóknál a módszertani ajánlásokban megfogalmazott kritériumokat használtuk (lásd pl. Anderson & Gerbing, 1984; Cole, 1987; Marsh és mtsai, 1988; Bentler, 1990; Tanaka, 1993): χ^2 /szabadságfok < 2 ; komparatív illeszkedési mutató (Comparative Fit Index, CFI) $> 0,95$; Tucker–Lewis-féle Illeszkedési mutató (Tucker-Lewis Non-normed Fit Index, TLI; Tucker & Lewis, 1973) $> 0,95$; a becslési hiba négyzetes átlagának gyöke (Root-Mean-Square Error of Approximation, RMSEA, Steiger, 1990) $< 0,08$.

A belső megbízhatóság vizsgálata során Cronbach- α -mutatót számítunk a teljes kérdőívre vonatkoztatva, a kérdőív fontosság és megvalósultság értékelési aspektusaira, valamint a két aspektus skáláira külön-külön (Személyes, Társas, Környezeti és Transzcendens). A kérdőív időbeli stabilitását a 10 hét különbséggel kitöltött kérdőívek eredményei között számoljuk mindkét értékelés skáláira. A kérdőív konstruktum validitásának vizsgálatát Kendall-féle korrelációs együtthatóval számoljuk a SHALOM és két másik jóllét kérdőív, az *Egészségügyi Világszervezet Jóllét Kérdőívének rövidített változata* (WBI-5) és az *Élettel való Elégedettség Skála* (SWLS) között.

A statisztikai elemzéseket SPSS 22 (IBM Corp. 2013), MPLUS 8.2 (Muthén & Muthén, 1998–2017), továbbá a FACTOR 9.2 (Lorenzo & Ferrando, 2013) nevű programokkal végeztük. A statisztikai elemzések során a szignifikancia rögzített szintje $p = 0,05$ volt.

3. Eredmények

3.1. A Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (SHALOM) feltáró faktorelemzése és belső megbízhatóságának vizsgálata

A SHALOM két aspektusának (úgy mint fontosság és megvalósultság) faktorelemzése előtt megvizsgáltuk a kérdőív tételeinek ferdeség és csúcosság mutatóit. Ezek a mutatók a mintánkon abszolútértékben több esetben is meghaladták az 2-t, jelezve a változók normalitásának sérülését. Bár nincs egyértelműen meghatározott kritérium, a módszertani ajánlások szerint, a nagyobb elemszámú vizsgálati minták esetében ($n > 300$) leginkább a ferdeség 2 alatti értéke, valamint a csúcosság 7 alatti értéke elfogadható (Chou & Bentler, 1995; Curran, West, & Finch, 1996; Muthén & Kaplan, 1985). A hagyományos egyváltozós normalitás tesztek (Kolmogorov–Smirnov-próba és Shapiro–Wilk-teszt) a legtöbb változó esetében a normalitás sérü-

lését jelezték, illetve a többváltozós normalitás teszt (Mardia-féle többváltozós ferdeség- és csúcosságmutató) is a normális eloszlástól való számottevő eltérést jelzett. Ennek megfelelően az elemzések során polikorikus korrelációt alkalmaztunk. A faktorelemzés egyik fontos kritériumának, az adatok homogenitásának becslésére alkalmazott Kaiser–Meyer–Olkin (KMO-) mutató mindkét aspektus (fontosság és megvalósultság) esetében elfogadható mértékű volt (KMO = 0,88). A főkomponens-elemzés a SHALOM fontosság változatában öt 1-nél nagyobb sajátértékű dimenziót jelzett (5,7; 3,4; 1,9; 1,1; 1,0), míg a megvalósultság változat esetében négyet (5,9; 3,5; 2,0; 1,5). A komponensek az összes tétel által leírt összvariancia 66,6%-át (fontosság) és 64,9%-át (megvalósultság) ragadják meg. Figyelembe véve az eredeti 4 faktoros struktúrát, és a fontosság tételek elemzésekor ötödikként kapott alacsony sajátértéket, a továbbiakban a tételek 4 faktoros elrendeződését vizsgáltuk.

A SHALOM tételein végzett feltáró faktorelemzés eredményét a 3. táblázat szemlélteti. A 0,3-nél nagyobb faktorsúlyokat félkövér betűvel emeltük ki. Azokat a faktorsúlyokat, amelyek esetében a tételek az elvárásnak megfelelő dimenzióval mutatták a legerősebb korrelációt, sötét háttérrel emeltük ki, azokat pedig, amelyek esetében a tételek az elvárt dimenzióval csak csekély korrelációt mutattak (< 0,30), dőlt betűvel jelöltük. Az eredmények értelmezésekor nemcsak az elsődleges dimenziók (alsókálák) faktorsúlyait szükséges mérlegelni, hanem fontos figyelembe venni azt is, hogy az adott tétel az általános faktorra (F_g) milyen kapcsolatot mutat. Optimális esetben azt várjuk, hogy egy adott tétel az elsődleges és a magasabb rendű faktoron megfigyelhető töltődése (faktorsúlya) is elfogadható mértékű, például > 0,30 legyen (Mansolf & Reise, 2016). Ha egy tétel együttjárása alacsony az elsődleges faktorra, de szoros együttjárást mutat a magasabb rendű dimenzióval, akkor elmondható, hogy a tétel kevésbé alkalmas az elsődleges faktor mérésére, ugyanakkor a magasabb rendű dimenziót jól megragadja.

A SHALOM mindkét aspektusában (fontosság és megvalósultság) az első faktort a transzcendensre utaló tételek alkották: pl. 2. „személyes kapcsolat a Mindenhatóval”, 6. „a Teremtő szeretete”. A tételek mindkét aspektus esetében magasan és az elvárásoknak megfelelően súlyozódnak a Transzcendens dimenzióra. A tételek a magasabb rendű általános faktorra (F_g) már jóval alacsonyabb faktorsúlyt adnak, és a fontosság értékelésekor egyetlen esetben sem érik el a 0,3-et.

A Társas dimenziót alkotó tételek közül a fontosságot felmérő aspektus esetében az 5 tételből 2 tétel (1. „más embereket szeressek” és 3. „megbocsátás másoknak”) faktorsúlya 0,3-nél alacsonyabb, és a 3. tétel valamivel szorosabb együttjárást mutat a Transzcendens dimenzióval, mint az elvárt Társas faktorra. Ezzel szemben a megvalósultság értékelése során az 5 tétel az

elvárásoknak megfelelően a Társas dimenzióval mutatott szoros összefüggést. A magasabb rendű faktorral adott kapcsolatok azonban minden tétel esetében megfelelőek.

A Személyes dimenzió 5 tételéből mindkét aspektus esetében a 18. tétel („az élet értelmének felismerése”) ad 0,3-nél alacsonyabb faktorsúlyt, de a magasabb rendű faktorral mutatott együttjárás itt is elfogadható.

A Környezeti dimenziót alkotó tételek közül mindkét változatban a 7. tétel („megélni egy lélegzetelállító pillanatot”) mutat alacsony, 0,3-nél kisebb faktorsúlyokat az elsődleges faktorral, de a magasabb rendű általános faktorral adott korrelációk itt is elfogadható mértékűek.

Az egyes skálák (al- és főskála) belső megbízhatóságának mutatóit a hagyományos Cronbach- α -mutatók mellett a McDonald-féle (1999) hierarchikus ómega (ω) értékekkel is jellemeztük. Ezek az együttthatók az alskálák esetében azt fejezik ki, hogy az összpontszám varianciájának mekkora hányada magyarázható az elsődleges faktorok varianciájával, ha a magasabb rendű általános faktor hatását kontrolláljuk. A főskála esetében számított hierarchikus ómega képzésénél pedig, a fentiekkel ellentétesen, az elsődleges faktorok hatását kontrolláljuk. Láthatjuk, hogy a hagyományos Cronbach- α -mutató értékei minden esetben elfogadható megbízhatóságot jeleznek, ezzel szemben a hierarchikus ómega mutatók több alskála esetében sem érik el a 0,5-et. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a hierarchikus ómega mutatónak nincs széles körben elfogadott határértéke, általában a 0,50-et tekintik a szükséges minimumnak, de sokkal inkább a 0,75-höz közel eső értékek elfogadását javasolják (Reise, Bonifay, & Haviland, 2013). A 3. táblázat utolsó sorában az elsődleges és magasabb rendű faktorok által magyarázott közös varianciát (Explained Common Variance: ECV) is bemutatjuk.

3. táblázat. A SHALOM tételein végzett hierarchikus faktorelemzés eredménye (Schmid-Leiman-féle megoldás)

Tételek	Fontosság					Megalótsultság				
	F1 (Transzcendens)	F2 (Társas)	F3 (Személyes)	F4 (Környezeti)	F _g	F1 (Transzcendens)	F2 (Társas)	F3 (Személyes)	F4 (Környezeti)	F _g
1. más embereket szeressek	0,22	0,22	0,08	-0,12	0,37	0,07	0,54	0,02	-0,16	0,40
2. személyes kapcsolat a Mindenhatóval	0,94	0,00	0,00	-0,02	0,27	0,91	0,00	-0,03	-0,02	0,31
3. megbocsátás másoknak	0,34	0,25	0,04	-0,04	0,44	0,15	0,37	0,00	0,02	0,40
4. kapcsolat a természettel	0,02	-0,05	0,00	0,70	0,43	0,02	-0,03	-0,04	0,67	0,45
5. megfelelő énkép és önanazonosság érzése	-0,02	-0,08	0,54	-0,07	0,62	-0,05	-0,13	0,58	-0,03	0,45
6. a Teremtő szeretete	0,94	0,01	0,01	-0,02	0,29	0,89	0,01	-0,01	-0,02	0,33
7. megélni egy lélegzetelállító pillanatot	-0,05	0,12	0,05	0,23	0,36	0,01	0,02	0,29	0,20	0,48
8. mások iránti bizalom	-0,02	0,39	0,11	-0,16	0,52	-0,04	0,35	0,26	-0,14	0,46
9. saját belső állapot ismerete	-0,02	0,01	0,38	0,02	0,58	-0,01	-0,07	0,59	-0,03	0,54
10. egygyé válni a természettel	0,04	-0,07	-0,07	0,78	0,37	0,06	-0,15	0,03	0,70	0,45
11. egygyé válni Istennel	0,90	0,00	-0,02	0,07	0,27	0,84	0,00	-0,02	0,07	0,36
12. harmóniában lenni a környezettel	0,04	-0,07	0,19	0,57	0,59	0,04	0,03	0,09	0,53	0,54
13. békében élni Istennel	0,94	-0,01	0,00	0,02	0,27	0,88	-0,02	0,04	-0,02	0,34
14. örömet lenni az életben	-0,10	0,06	0,37	0,02	0,59	-0,09	0,15	0,47	-0,04	0,56
15. imádság és Isteni jelenlét	0,94	0,03	-0,03	-0,04	0,23	0,90	0,02	0,00	-0,04	0,33
16. belső nyugalom, lelki béke	0,12	0,10	0,31	0,07	0,65	0,08	0,06	0,47	0,04	0,60

3. táblázat (folytatás)

Tételek	Fontosság					Megalósultság				
	F1 (Transzcendens)	F2 (Társas)	F3 (Személyes)	F4 (Környezeti)	F _g	F1 (Transzcendens)	F2 (Társas)	F3 (Személyes)	F4 (Környezeti)	F _g
17. másokat tiszteljek	0,04	0,48	-0,04	0,02	0,57	-0,03	0,55	0,04	-0,01	0,51
18. az élet értelmének felismerése	0,16	0,17	0,08	0,08	0,42	0,20	0,10	0,27	0,06	0,49
19. kedvesség és jóindulat mások felé	-0,03	0,53	-0,06	0,09	0,62	-0,06	0,55	-0,02	0,06	0,48
20. érezni a természet csodáját	-0,12	0,13	-0,07	0,63	0,47	-0,13	0,17	-0,07	0,59	0,47
Magyarozott variancia (%)	28,78	17,11	9,67	5,68		29,73	17,51	10,23	7,42	
Cronbach- α	0,97	0,69	0,67	0,81	0,87	0,96	0,75	0,80	0,81	0,87
Hierarchikus ómega (ω)	0,91	0,27	0,21	0,55	0,64	0,86	0,41	0,38	0,47	0,63
Magyarozott közös variancia (ECV)	0,36	0,06	0,06	0,16	0,36	0,32	0,10	0,10	0,13	0,34

3.2. A Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (SHALOM) megerősítő faktorelemzése

A megerősítő faktorelemzések segítségével azt vizsgáltuk, hogy az uni-dimenziális, illetve a különböző elrendezésű 4 faktoros megoldások közül melyik modell illeszkedik a legjobban az empirikus adatainkra. Mivel a feltáró faktorelemzés során alkalmazott Schmid–Leiman-féle megoldás tulajdonképpen egy bifaktorálisstruktúra-elemzésnek fogható fel, így azt várjuk, hogy a 4 elsődleges és 1 általános faktorból álló bifaktoros struktúra adja a legjobb illeszkedési mutatókat.

Mérlegelve a változóink normalitásának sérülését és az ötfokozatú válaszformátumot, az ilyen esetekben ajánlott robusztus becslési eljárást alkalmaztunk (súlyozott legkisebb négyzetes eljárás, Weighted Least Squares Mean and Variance adjusted, WLSMV), amely nem kívánja meg a változók normális eloszlását, és a kategorikus vagy ordinális kérdőív-tételek elemzésének ajánlott módszere (Brown, 2006). Az elvárásainknak megfelelően a legjobb illeszkedési mutatót a SHALOM mindkét aspektusa (fontosság és megvalósultság) esetében a bifaktoros struktúra adta, amelyet szürke háttérrel emeltünk ki az eredményeket bemutató táblázatban (4. táblázat).

4. táblázat. A SHALOM két aspektusának illeszkedési mutatói (megerősítő faktorelemzés)

Modell	χ^2	df	RMSEA	CFI	TLI
<i>Fontosság</i>					
Egydimenziós	2558,28	170	0,180	0,953	0,948
Korreláló faktorok	859,84	168	0,100	0,990	0,988
Másodlagos faktor	1269,62	171	0,125	0,984	0,982
Bifaktoros	337,39	144	0,057	0,997	0,996
<i>Megvalósultság</i>					
Egydimenziós	3016,46	170	0,200	0,876	0,862
Korreláló faktorok	1178,17	168	0,120	0,956	0,950
Másodlagos faktor	1619,75	171	0,142	0,937	0,930
Bifaktoros	503,79	144	0,068	0,972	0,963

3.3. A Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (SHALOM) validitásának és időbeli stabilitásának vizsgálata

A konstruktum validitásvizsgálata során a SHALOM fontosság és megvalósultság értékelései, valamint a jóllét (WBI-5) és az étellel való elégedettség (SWLS) között számoltunk Kendall-féle korrelációs együtthatót (5. táblázat). Az eredmények szerint a SHALOM fontosság és megvalósultság értékelései összességében szignifikáns, pozitív irányú korrelációt mutattak mind a WBI-5-tel, mind az SWLS-szel, a fontosság gyenge, a megvalósultság pedig közepes nagyságút. A SHALOM fontosság személyes skála nem állt szignifikáns kapcsolatban a WBI-5-tel, viszont az SWLS-szel szignifikáns, pozitív irányú, gyenge korrelációt mutatott. A fontosság társas, környezeti és transzcendens skálák statisztikailag szignifikáns, pozitív irányú, gyenge korrelációt mutattak mind a WBI-5-tel, mind az SWLS-szel. A SHALOM megvalósultság személyes, társas, környezeti és transzcendens skálák pedig szignifikáns, pozitív irányú, gyenge-közepes kapcsolatban álltak a WBI-5-tel és az SWLS-szel. Az 5. táblázat utolsó oszlopában a 10 hét elteltével ismételt felvett adatok alapján számított teszt-reteszt korrelációs együtthatók szerepelnek, amelyek értéke 0,54 és 0,92 között ingadozik. A 2 főskála közötti teszt-reteszt korreláció 0,85 és 0,78, elfogadható idői stabilitást jelezve. A fentiek a skálák belső konzisztenciájának becslésénél kapott eredményekhez hasonlóan azt támasztják alá, hogy a főskálák megbízhatóbbak. Az alskálák közül leginkább a Transzcendencia mutatott magas megbízhatósági együtthatókat.

5. táblázat. A SHALOM időbeli konzisztenciája és kapcsolata a WBI-5 és az SWLS kérdőívvel (Kendall-féle korrelációs együtthatók)

SHALOM skálák	WBI-5	SWLS	Megvalósultság					Második adatfelvétel
			6.	7.	8.	9.	10.	
<i>Fontosság</i>								
1. Személyes	0,05	0,13**	0,19**	0,26**	0,16**	0,15**	0,26**	0,54**
2. Társas	0,15**	0,14**	0,10*	0,61**	0,11*	0,28**	0,38**	0,64**
3. Környezeti	0,15**	0,15**	0,06	0,11*	0,68**	0,13**	0,33**	0,75**
4. Transzcendens	0,13**	0,13**	0,11*	0,16**	0,14**	0,91**	0,62**	0,92**
5. Fontosság összpontszám	0,16**	0,18**	0,12**	0,32**	0,34**	0,75**	0,65**	0,85**

5. táblázat (folytatás)

SHALOM skálák	WBI-5	SWLS	Megvalósultság					Második adatfelvétel
			6.	7.	8.	9.	10.	
<i>Megvalósultság</i>								
6. Személyes	0,45**	0,47**						0,66**
7. Társas	0,30**	0,29**						0,63**
8. Környezeti	0,31**	0,28**						0,66**
9. Transzcendens	0,18**	0,14**						0,88**
10. Megvalósultság összpontszám	0,42**	0,39**						0,78**

Megjegyzés: WBI-5 = Az Egészségügyi Világszervezet Jólét Kérdőív rövidített változata, SWLS = Élettel való Elégedettség Skála. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

4. Megbeszélés

Vizsgálatunk célja a Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (SHALOM) magyar nyelvű változatának adaptációja és a mérőeszköz részletes pszichometriai elemzése volt. A feltáró faktorelemzés eredményei azt igazolták, hogy a SHALOM kérdőív a faktorelemzésre mindkét aspektusban kiválóan alkalmas, továbbá a feltárt komponensek a tételek által leírt összvariancia mintegy kétharmadát magyarázzák a fontosság és megvalósultság értékelések esetében. A főkomponens-elemzés öt dimenziót jelzett a fontosság aspektusa (az ötödik azonban igen alacsony sajátértékkel rendelkezik) és négy dimenziót a megvalósultság aspektusa estében. Mindezt összevetve a nemzetközi eredményekkel és az elméleti modellel, a további elemzések során a 4 faktoros modellt vizsgáltuk mindkét aspektusban. A hierarchikus faktorelemzés eredményei szerint az egyes skálákhoz tartozó tételek megfelelnek a kérdőív négy elméleti dimenziójának, úgymint: Személyes, Társas, Környezeti és Transzcendens. Vizsgálatunk eredménye megerősíti a kérdőív négyfaktoros modelljét (Fisher, 1999, 2010), amely a spirituális jólét megértését és mérését célozza, és összhangban áll a mérőeszközt kidolgozó szerző és munkatársai által publikált eredményekkel (Fisher, 1999, 2011; Fisher & Brumley, 2008; Gomez & Fisher, 2003). Jelen kutatás eredményeivel összhangban a más nyelvekre fordított kérdőívvel végzett kutatásokban (Elhai és mtsai, 2018; Marciniak és mtsai, 2017;

Riklikiene és mtsai, 2018) is kimutatták az eredetileg feltételezett négy faktort. Saját vizsgálatunk eredményei szintén jelzik azt a magasabb rendű általános faktort, amelyet a szerző (Fisher, 2001; Gomez & Fisher, 2003) *spirituális jóllétként* nevezett el.

A megerősítő faktorelemzés során négy modellt teszteltünk: egydimenziós szerkezet, négydimenziós szerkezet korreláló faktorokkal, másodlagos faktorokkal és bifaktoros megoldás. A legjobb illeszkedést a bifaktoros megközelítés adta, a feltárt illeszkedési mutatók mindkét értékelés (fontosság és megvalósultság) esetében megfelelő értékeket mutattak. Ezen eredmények alapján a SHALOM kérdőív magyar nyelvű változatáról kijelenthető, hogy az eredeti mérőeszköz (Fisher, 2010) faktorstruktúrájával megegyezőnek tekinthető, mindkét értékelési aspektust figyelembe véve. Kutatásunk eredményei megerősítik több nemzetközi kutatás eredményeit (Biglari Abhari és mtsai, 2018; Rowold, 2011) a strukturális érvényesség vizsgálati eredmények tekintetében is. Rowold (2011) elemzései azt bizonyították, hogy egy négyfaktoros ferde modell (célmodell) lényegesen jobban illeszkedik az adatokhoz, mint az alapmodell, az egyfaktoros modell és az összes elfogadható háromfaktoros modell. Ehhez hasonlóan az általunk is alkalmazott feltáró bifaktoros modell (Promin ferde forgatással) állt a SHALOM hierarchikus felépítésével összhangban, és jól illeszkedett a négy elsődleges faktorhoz, valamint a spirituális jóllét általános faktorához is. Hasonló eredményre jutottak Gouveia és munkatársai (2009), akik jó illeszkedési mutatókat találtak a másodrendű faktor, nevezetesen a spirituális jóllét tesztelése során. Megjegyzendő, hogy vannak olyan verziók is, például a kínai (Pong és mtsai, 2019) és brazil (Nunes és mtsai, 2018), ahol nem a négyfaktoros, hanem a háromfaktoros modell mutatott elfogadhatóbb illeszkedést a megerősítő faktorelemzések szerint.

Az elemzések során találtunk négy olyan tételt, amelyek nem illeszkednek tökéletesen a négy elsődleges faktorhoz. Ilyen az 1. tétel („más embereket szeressek”) és a 3. tétel („megbocsátás másoknak”) a Társas, a 7. tétel („megélni egy lélegzetelállító pillanatot”) a Környezeti, valamint a 18. tétel („az élet értelmének felismerése”) a Személyes skálákban. A 7. és 18. tételek mindkét értékelésben, az 1. és 3. tételek pedig kizárólag a fontosság értékelési aspektusban mutattak alacsony értékeket, ugyanakkor ezen tételek korrelációi mindegyik esetben elfogadható mértékűek a magasabb rendű általános faktoral, a spirituális jólléttel. Javasoljuk ezen tételek újragondolását a kérdőív magyar nyelvű változatában a későbbiekben. Gomez és Fisher (2005) vizsgálatában is több tétel mutatkozott javításra szorulóknak a SHALOM megvalósulásra vonatkozó értékelésénél (SWBQ), ezek voltak a Társas skála három tétele (1., 3. és 8.) és a Környezeti skála két tétele (7. és 20.). Az általunk kapott eredmények több egyezést is mutatnak ezen javításra szoruló tételekkel. Más, az angoltól eltérő nyelvre adaptálás során

is találtak javításra szoruló tételeket, amelyek illeszkedése nem volt megfelelő. A portugál (Gouveia & Marques, 2012) nyelvre adaptálásnál három másik tételt találtak alacsony illeszkedésűnek (8., 9. és 15. tétel) a SHALOM megvalósultság értékelés pszichometriai elemzésekor, ezért a végső portugál verzióban a Személyes, Társas és Transzcendens skálák csak 4 tétélesek, a Környezeti skála pedig maradt 5 tétéles.

A belső megbízhatóság vizsgálata során a hagyományosan használt Cronbach- α -értékek megfelelő belső konzisztenciát jeleztek a kérdőív (SHALOM) mindkét értékelési aspektusára (fontosság és megvalósultság) és a négy alskála (Személyes, Társas, Környezeti és Transzcendens) mindegyikére; az értékek 0,67 és 0,97 között mozogtak. Ezen eredményeink összhangban állnak a nemzetközi kutatások (Gomez & Fisher, 2003; Pong és mtsai, 2019; Lifshitz és mtsai, 2018) során kapott értékekkel, és igazolják a kérdőív belső megbízhatóságát magyar nyelvterületen is. Ezen eredmények mellett megjegyezzük, hogy az általunk számolt hierarchikus ómega mutató értékei a Társas és Személyes skálák mindkét értékelésénél, továbbá a Környezeti skála megvalósultság értékelésénél alatta voltak az elfogadhatósági határértéknek, vagyis önmagukban, alskálánként történő alkalmazás során a megbízhatóságuk megkérdőjelezhető. Éppen ezért a magas megbízhatósággal rendelkező főskálán elért eredmények mellett az alskálákat érdemes annak tisztázására használni, hogy például a szélsőségesen magas vagy alacsony főskálán elért eredmények mely alterületnek tulajdoníthatók. A kérdőív időbeli stabilitása is megfelelő volt, és magas értékeket mutatott, hasonlóan más nemzetközi eredményekhez (Biglari Abhari és mtsai, 2018; Riklikiene és mtsai, 2018).

A konstruktum validitás ellenőrzése során a SHALOM kérdőív két értékelési aspektusának összefüggéseit vizsgáltuk két másik jóllélmutatóval, nevezetesen az általános jólléttel (WBI-5) és az étellel való elégedettséggel (SWLS). A SHALOM fontosság értékelése és az általános jóllét között pozitív irányú korrelációt találtunk a Társas, Környezeti és a Transzcendens skálák esetében, míg a Személyes skála nem mutatott szignifikáns összefüggést. A fontosság értékelésének minden egyes skálája szignifikáns, pozitív irányú korrelációban állt az étellel való elégedettséggel. A SHALOM megvalósultság értékelésének mind a négy skálája (Személyes, Társas, Környezeti, Transzcendens) szignifikáns, pozitív irányú korrelációban állt mind az általános jólléttel, mind pedig az étellel való elégedettséggel. A korrelációk különböző mértékűek voltak az egyes változók között, gyenge és közepes mértékű kapcsolatot jelezve. Az általunk talált összefüggések megerősítik a korábbi kutatások eredményeit, amelyekben azt találták, hogy a SHALOM kérdőív által mért spiritualitás összefüggésben áll az étellel való elégedettséggel (Elhai és mtsai, 2018; Lifshitz és mtsai, 2018; Mathad és mtsai, 2019). A nemzetközi kutatások eredményei szerint más jóllélmutatókkal is

pozitív összefüggésben állt a SHALOM kérdőív, például a boldogsággal (Biglari Abhari és mtsai, 2018), a tudatos jelenléttel és az együttérzéssel (Mathad és mtsai, 2019), az élni akarással és önértékelt egészséggel (Elhai és mtsai, 2018). Elhai és munkatársai (2018) szerint a többféle vizsgált változó közül az étellel való elégedettség állt a legmagasabb szintű pozitív összefüggésben a spirituális jólléttel. Rowold (2011) pozitív összefüggéseket talált a spirituális jóllét (SHALOM) és a boldogság, valamint a pszichológiai jóllét között, illetve negatív irányú korrelációs kapcsolatot a spirituális jóllét és a stressz mértéke között, ami szintén megerősítette a SHALOM kérdőív konstrukciós érvényességét.

Kutatásunk limitáló tényezője, hogy a SHALOM magyar változatát hozzáférhetőségi mintavétellel, egy meglehetősen speciális, homogén minta alkalmazásával vizsgáltuk, amelyben két nagyváros nappali tagozatos egyetemi hallgatói vettek részt. A mintát képező populáció nem tükrözi a magyar lakosság átlagát többek között az életkor, a nemi arány (a női válaszadók túlsúlya), valamint az iskolai végzettség tekintetében, ezért az eredményeink általánosíthatósága korlátozott. A jövőbeni kutatások során hasznos lenne különféle társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező mintákon is tesztelni a kérdőívet, kiegyensúlyozott nemek szerinti részvétellel. Továbbá célszerű lenne minden korcsoportot bevonni és különféle vallású/világnézetű csoportokat is vizsgálni. Mindezen limitációk ellenére eredményeink fontos információkkal szolgálnak a pszichometriai jellemzőkről és a SHALOM kérdőív magyar változatának használatáról.

A fentieket összefoglalva, az általunk alkalmazásra javasolt magyar verzió kielégíti a tudományos követelményeket, így alkalmas a terület megbízható vizsgálatára, annak ellenére, hogy néhány tétel a speciális faktorokhoz (alskálák) kevésbé illeszkedik. Úgy véljük, hogy jelen kutatásunk hasznos és jelentős, mert alátámasztja a SHALOM kérdőív által megragadott spirituális jóllét és annak négy aldimenziójának (Személyes, Társas, Környezeti és Transzcendens) belső megbízhatóságát és érvényességét.

Irodalom

- Adams, T., Bezner, J., & Steinhardt, M. (1997). The conceptualization and measurement of perceived wellness: integrating balance across and within dimensions. *American Journal of Health Promotion, 11*(3), 208–218.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factoranalysis. *Psychometrika, 49*, 155–173.
- Beaton, D. E., Bombardier, C., Guillemin, F., & Ferraz, M. B. (2000). Guidelines for the process of cross-cultural adaptation of self-report measures. *Spine, 25*(24), 3186–3191.
- Bech, P., Staehr-Johansen, K., & Gudex, C. (1996). The WHO (Ten) Well-Being Index: validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics, 65*, 183–190.

- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 88, 588–606.
- Biglari Abhari, M., Fisher, J. W., Kheiltash, A., & Nojomi, M. (2018). Validation of the Persian Version of Spiritual Well-Being Questionnaires. *Iranian Journal of Medical Sciences*, 43(3), 276–285.
- Brown, T. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guildford.
- Buford, R., Paloutzian, R., & Ellison, C. (1991). Norms for the Spiritual Well-Being Scale. *Journal of Psychology and Theology*, 19, 56–70.
- Chou, C., & Bentler, P. M. (1995). Estimates and tests in structural equation modeling. In: R. H. Hoyle (Ed.), *Structural equation modeling: Concepts, issues, and applications* (37–55). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Coan, R. W. (1977). *Hero, artist, sage, or saint*. New York: Columbia University Press.
- Cole, D. A. (1987). Utility of confirmatory factor analysis in test validation research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 584–594.
- Compton, W. C., Smith, M. L., Cornish, K. A., & Qualls, D. L. (1996). Factor structure of mental health measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 406–413.
- Curran, P. J., West, S. G., & Finch, J. F. (1996). The robustness of test statistics to nonnormality and specification error in confirmatory factor analysis. *Psychological Methods*, 1, 16–29.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–557.
- Diener, E., Emmons, E. R., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
- Elhai, N., Carmel, S., Ó'Rourke, N., & Bachner, Y. G. (2018). Translation and validation of the Hebrew version of the SHALOM Spiritual questionnaire. *Aging & Mental Health*, 22(1), 46–52.
- Elkins, D. N., Hedstrom, L. J., Huges, L. L., Leaf, J. A., & Saunders, C. (1988). Toward a humanistic-phenomenological spirituality: definition, description, and measurement. *Journal of Humanistic Psychology*, 28, 5–18.
- Farkas, L., Kő, N., Surányi, Zs., & Rózsa, S. (2014). A „Vallásosság és Spiritualitás Multidimenzionális Vizsgálata” kérdőív rövid formájának Magyar adaptációja. *Pszichológia*, 34(2), 175–205.
- Fisher, J. W. (1998). *Spiritual Health: Its Nature and Place in the School Curriculum*. Ph.D. Thesis, University of Melbourne, Parkville, Australia.
- Fisher, J. W. (1999). Developing a spiritual health and life-orientation measure for secondary school students. *Proceedings of University of Ballarat Annual Research Conference*, 15 October, 57–63. Letöltve: 2022. 04. 30-án: <https://researchonline.federation.edu.au/vital/access/manager/Repository/vital:2160>
- Fisher, J. W. (2001). Comparing levels of spiritual wellbeing in state, catholic and independent schools in Victoria, Australia. *Journal of Beliefs & Values: Studies in Religion & Education*, 22(1), 99–105.
- Fisher, J. W. (2009). Getting the balance: assessing spirituality and well-being among children and youth. *International Journal of Childrens Spirituality*, 14(3), 273–288.
- Fisher J. W. (2010). Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM. *Religions*, 1(1), 105–121.
- Fisher, J. W. (2011). The four domains model: Connecting spirituality, health and wellbeing. *Religions*, 2(1), 17–28.
- Fisher, J. W. (2012). Staff's and family members' spiritual well-being in relation to help for residents with dementia. *Journal of Nursing Education and Practice*, 2(4), 1–9.
- Fisher, J. W. (2016). Selecting the best version of SHALOM to Assess Spiritual Well-Being. *Religions*, 7(5), 45–56.

- Fisher, J. W., & Brumley, D. (2008). Nurses' and carers' spiritual well-being in the workplace. *Australian Journal of Advanced Nursing*, 25(4), 49–57.
- Fisher, J. W., Francis, L.J., & Johnson, P. (2000). Assessing spiritual health via four domains of wellbeing: The SH4DI. *Pastoral Psychology*, 49(2), 133–145.
- Fisher, J., & Ng, D. (2017). Presenting a 4-Item Spiritual Well-Being Index (4ISWBI). *Religions*, 8(9), 179–192.
- Fisher, J. W., & Wong, P. H. (2013). Comparing levels of spiritual well-being and support among preservice teachers in Hong Kong and Australia. *Religious Education Journal of Australia*, 29(1), 34–40.
- Gomez, R., & Fisher, J. W. (2003). Domains of spiritual well-being and development and validation of the Spiritual Well-Being Questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 35(8), 1975–1991.
- Gomez, R., & Fisher, J. W. (2005). Item response theory analysis of the spiritual well-being questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 38(5), 1107–1121.
- Gouveia, M. J., & Marques, M. (2012). Validation of the Portuguese version of the Spiritual Health and Life Orientation Measure (SHALOM). *Psychology & Health*, 27, 219–220.
- Gouveia, M. J., Marques, M., & Ribeiro, J. L. P. (2009). Versão portuguesa do Questionário de Bem-Estar Espiritual (SWBQ): Análise confirmatória da sua estrutura factorial. *Psicologia, Saúde e Doenças*, 10(2), 285–293.
- Gyollai, Á., Simor, P., Köteles, F. & Demetrovics, Zs. (2011). Psychometric properties of the Hungarian version of the original and the short form of the Positive and Negative Affect Schedule (PANAS). *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 13(2), 73–79.
- Hall, T.W., & Edwards, K.J. (1996). The initial development of and factor analysis of the Spiritual Assessment Inventory. *Journal of Psychology and Theology*, 24, 233–246.
- Heun, R., Burkart, M., Maier, W., & Bech, P. (1999). Internal and external validity of the WHO Well-Being Scale in the elderly general population. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 99(3), 171–178.
- Hill, P. C. & Pargament, K. I. (2003). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality. Implications for physical and mental health research. *American Psychologist*, 58(1), 64–74.
- Hills, P., & Argyle, M. (2002). The oxford happiness questionnaire: A compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33, 1073–1082.
- Holder, M. D., Coleman, B., & Wallace, J. M. (2010). Spirituality, religiousness, and happiness in children aged 8–12 years. *Journal of Happiness Studies*, 11(2), 131–150.
- Hungelmann, J., Kenkel-Rossi, E., Klassen, L., & Stollenwerk, R. (1996). Focus on spiritual well-being: harmonious interconnectedness of mind-body-spirit-use of the JAREL spiritual well-being scale. *Geriatric Nursing*, 17(6), 262–266.
- Idler, E. L., Musick, M. A., Ellison, C. G., George, L. K., Krause, N., Ory, M. G., et al. (2003). Measuring multiple dimensions of religion and spirituality for health research: Conceptual background and findings from the 1998 general social survey. *Research on Aging*, 25, 327–365.
- de Jager Meezenbroek, E., Garssen, B., van den Berg, M., van Dierendonck, D., Visser, A., & Schaufeli, W. B. (2012). Measuring Spirituality as a Universal Human Experience: A Review of Spirituality Questionnaires. *Journal of Religion and Health*, 51(2), 336–354.
- Keyes, C. L. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 63, 264–279.
- Keyes, C. L. (2002). The mental health continuum: From languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Behavior Research*, 43, 207–222.
- Kulcsár, Zs. (2007). *A spiritualitás, mint a személyiség hatodik dimenziója*. Budapest: Trefort Kiadó.

- Kuppens, P., Realo, A., & Diener, E. (2008). The role of positive and negative emotions in life satisfaction judgment across nations. *Journal of Personality and Social Psychology, 95*, 66–75.
- Lifshitz, R., Nimrod, G., & Bachner, Y. G. (2018). Spirituality and wellbeing in later life: a multidimensional approach. *Aging & Mental Health, 23*(8), 984–991.
- Lorenzo-Seva, U. (1999). Promin: a method for oblique factor rotation. *Multivariate Behavioral Research, 34*, 347–356.
- Lorenzo-Seva, U., & Ferrando, P. J. (2006). FACTOR: A computer program to fit the exploratory factor analysis model. *Behavior Research Methods, 38*(1), 88–91.
- Lorenzo-Seva, U., & Ferrando, P. J. (2013). FACTOR 9.2 A comprehensive program for fitting exploratory and semiconfirmatory factor analysis and IRT models. *Applied Psychological Measurement, 37*(6), 497–498.
- Mansolf, M., & Reise, S. P. (2016). Exploratory bifactor analysis: The Schmid-Leiman orthogonalization and Jennrich-Bentler analytic rotations. *Multivariate Behavioral Research, 51*(5), 698–717.
- Marciniak, R., Serek, J., Sheardova, K., Hudecek, D., & Hort, J. (2017). SHALOM questionnaire psychometric characteristics of elderly Czech population. *Ceskoslovenska Psychologie, 61*(3), 230–244.
- Marsh, H. W., Balla, J. R., & McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effects of sample size. *Psychological Bulletin, 103*, 305–312.
- Martos, T., Sallai, V., Désfalvi, J., Szabó, T., & Ittész, A. (2014). Az Élettel való Elégedettség Skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika 15*(3), 289–303.
- Martos, T., Szabó, G., & Rózsa, S. (2006). Az Aspirációs Index rövidített változatának pszichometriai jellemzői hazai mintán. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 7*(3), 171–191.
- Mathad, M. D., Rajesh, S. K., & Pradhan, B. (2019). Spiritual well-being and its relationship with mindfulness, self-compassion and satisfaction with life in baccalaureate nursing students: A correlation study. *Journal of Religion & Health, 58*(2), 554–565.
- McDonald, R. P. (1999). *Test theory: A unified treatment*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Moberg, D. O. (2002). Assessing and measuring spirituality: confronting dilemmas of universal and particular evaluative criteria. *Journal of Adult Development, 9*(1), 47–60.
- Moberg, D. O. (2008). Spirituality and Aging: Research and Implications. *Journal of Religion, Spirituality & Aging, 20*(1–2), 95–134.
- Mumby, K., & Roddam, H. (2020). Aphasia and Spirituality: the feasibility of assessment and intervention using WELLHEAD and SHALOM. *Aphasiology, 1*–25.
- Muthén, B. O., & Kaplan, D. (1985). A comparison of some methodologies for the factor analysis of nonnormal Likert variables. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology, 38*, 171–189.
- Muthén, B. O., & Kaplan, D. (1992). A comparison of some methodologies for the factor analysis of non-normal Likert variables: A note on the size of the model. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology, 45*, 19–30.
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (1998–2017). *Mplus User's Guide. Eighth Edition*. Los Angeles, CA: Muthén & Muthén
- National Interfaith Coalition on Aging (1975). *Spiritual Wellbeing: A definition*. Athens, Georgia: NICA
- Nunes, S. A. N., Fernandes, H. M., Fisher, J. W., & Fernandes, M. G. (2018). Psychometric properties of the Brazilian version of the lived experience component of the Spiritual Health And Life-Orientation Measure (SHALOM). *Psicologia: Reflexao e Critica, 31*(2), 1–13.

- Oláh, A. (2012). A megküzdés szívárványszínei: a stresszkezeléstől a boldogság növeléséig. In: M. Fülöp, & É. Szabó (szerk.), *A pszichológia, mint társadalomtudomány. A 70 éves Hunyady György tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- Paloutzian, R. F., & Ellison, C. W. (1982). Loneliness, spiritual well-being and the quality of life. In: L. A. Peplau, & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (224–237). New York: Wiley.
- Pargament, K. I. (1999). The psychology of religion and spirituality? Yes and no. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 3–16.
- Pauwlik, Zs. O. (2008): *Szubjektív érték kategóriák és vallásosság/spiritualitás mint a mentális egészség meghatározó faktorai főiskolai hallgatóknál*. PhD-értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. Letöltve: 2022. 04. 29-én: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/90360/ertekezés.pdf?sequence=5&isAllowed=y>
- Piedmont, R. L. (1999). Does spirituality represent the sixth factor of personality? Spiritual transcendence and the five-factor model. *Journal of Personality*, 67, 985–1013.
- Piedmont, R. L. (2004). *Assessment of Spirituality and Religious Sentiments (ASPIRES). Technical Manual*. Columbia: Author.
- Piedmont, R. L., & Leach, M. M. (2002). Cross-cultural generalizability of the spiritual transcendence scale in India - Spirituality as an universal aspect of human experience. *American Behavioral Scientist*, 45(12), 1888–1901.
- Pikó, B., Kovács, E., & Kriston, P. (2011). Spiritualitás – vallás – egészség: Fiatalok mentális egészsége a spirituális jóllét mutatóinak tükrében. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 12(3), 261–276.
- Pong, H. K. (2017). The relationship between the spiritual well-being of university students in Hong Kong and their academic performance. *International Journal of Children's Spirituality*, 22(3/4), 329–351.
- Pong, H. K., Leung, C. H., & Lung, C. L. (2019). Validating the Chinese-translated version of the Spiritual Health and Life-orientation Measure (SHALOM) amongst the Chinese youth populations in 2010 and 2018. *Journal of Beliefs & Values*, 41(4), 489–508.
- Reinhardt, M. (2013). *Mentális egészség és tünetképzés összefüggései a családi működéssel serdülőknél*. PhD-értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar. Letöltve: 2022. 04. 29-én: https://ppk.elte.hu/file/reinhardt_melinda_dissz.pdf
- Reise, S. P., Bonifay, W. E., & Haviland, M. G. (2013). Scoring and modeling psychological measures in the presence of multidimensionality. *Journal of Personality Assessment*, 95, 129–140.
- Riklikiene, O., Kaseliene, S., & Fisher, J. (2018). Translation and Validation of Spiritual Well-Being Questionnaire SHALOM in Lithuanian Language, Culture and Health Care Practice. *Religions*, 9(5), 156–170.
- Rowold, J. (2011). Effects of spiritual well-being on subsequent happiness, psychological well-being, and stress. *Journal of Religion & Health*, 50(4), 950–963.
- Rózsa, S., Major, G., Bella, D., & Surányi, Zs. (2013): *Gyermekkori spiritualitás és jólét*. Az előadás elhangzott a Magyar Pszichológiai Társaság XXII. Országos Tudományos Nagygyűlésén. 2013. június 5–7. Budapest.
- Rózsa, S., Réthelyi, J., Stauder, A., Susánszky, É., & Mészáros, E. (2003). A Hungarostudy2002 országos reprezentatív felmérés általános módszertana és a felhasznált tesztbatteria pszichometriai jellemzői. *Psychiatria Hungarica*, 18(2), 83–94.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081.
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727.

- Schmid, J., & Leiman, J. M. (1957). The development of hierarchical factor solutions. *Psychometrika*, 22, 53–61.
- Steiger, J. H. (1990). Structural model evaluation and modification: An interval estimation approach. *Multivariate Behavioral Research*, 25(2), 173–180.
- Susánszky, É., Konkoly Thege, B., Stauder, A., & Kopp, M. (2006). A WHO Jól-lét kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a Hungarostudy 2002 országos lakossági egészségfelmérés alapján. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 7(3), 247–255.
- Tanaka, J.S. (1993). Multifaceted conceptions of fit in structural equations models. In: K. A. Bollen, J. S. Long (Ed), *Testing structural equation models*. (10–39). Newbury Park, CA: Sage
- Tomcsányi, T., Martos, T., Ittész, A., Horváth-Szabó, K., Szabó, T., & Nagy, J. (2011). A Spirituális Transzcendencia Skála hazai alkalmazása: elmélet, pszichometriai jellemzők, kutatási eredmények és rövidített változat. *Pszichológia*, 31(2), 165–192.
- Tucker, L. R., & Lewis, C. (1973). A reliability coefficient for maximum likelihood factor analysis. *Psychometrika*, 38(1), 1–10.
- Underwood, L. G., & Teresi, J. A. (2002). The daily spiritual experience scale: Development, theoretical description, reliability, exploratory factor analysis, and preliminary construct validity using health-related data. *Annals of Behavioral Medicine*, 24(1), 22–33.
- Vella-Brodrick, D. A., & Allen, F. C. L. (1995). Development and psychometric validation of the mental, physical, and spiritual well-being scale. *Psychological Reports*, 77, 659–674.
- Watson, D., Clark, L. A. & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063–1070.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet Dr. Tóth-Kálbli Katalinnak, aki az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán és Dr. Perényi Szilviának, aki a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Karán segítették a mintavétel lebonyolítását. Köszönet Takács Johannának az adatelemzések és azok értelmezése, valamint a kézirat elkészítése során nyújtott szakmai segítségéért. Rózsa Sándort a KRE, BTK, 20754B800 számú Pszichológiai kutatások módszertana című kutatási projekt támogatta.

Szerzők munkamegosztása

Tornóczky Gusztáv József: a kérdőívcsomag összeállítása, a kutatási terv előkészítése és megvalósítása, mintavétel és adatelemzés, a kézirat elkészítése. Bánhidi Miklós: a kutatási folyamat irányítása, a kézirat lektorálása. Karsai István: adatelemzés, a kézirat elkészítése. Nagy Henriett: a kutatási terv és a kutatási célok kidolgozása, a kérdőívek kiválasztása, mintavétel, a kézirat elkészítése. Rózsa Sándor: a kérdőívek kiválasztása, adatfeldolgozás és adatelemzések, a kézirat elkészítése, a kézirat szakmai lektorálása. A cikk végleges változatát valamennyi szerző elolvasta és jóváhagyta.

Nyilatkozat érdeklődésről

A szerzők ezúton kijelentik, hogy esetükben nem állnak fenn érdeklődések.

Függelék: Spirituális Egészség- és Életorientáció Kérdőív (SHALOM) magyar verzió

A lelki egészséget úgy értelmezhetjük, mint ami azt mutatja meg, hogy valaki mennyire érzi jól magát a mindennapokban, és milyen kapcsolatban áll a környezetében lévő számára fontos dolgokkal. Kérjük, hogy az alábbi állítások mellett található oszlopokban jelölje be azt a számot, amelyik leginkább jellemző Önre.

A. Mennyire fontos Önnek az adott tényező az **ideális lelkiállapot** eléréséhez?

B. Mennyire érzi ezt **jellemzőnek** Önre a **mindennapokban**?

A válaszlehetőségek:

1 = nagyon kicsit, 2 = kicsit, 3 = mérsékelten, 4 = nagyon, 5 = teljes mértékben.

Ne töprengjen sokat a válaszain, érdemes azt a választ megjelölni, ami először az eszébe jut.

	A. Fontosság az ideális lelkiállapot eléréséhez	B. Mennyire jellemző a mindennapokban
1. más embereket szeressek	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
2. személyes kapcsolat a Mindenhatóval/Istennel	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
3. megbocsátás másoknak	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
4. kapcsolat a természettel	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
5. megfelelő énkép és önazonosság érzése	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
6. a Teremtő szeretete	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
7. megélni egy lélegzetelállító pillanatot	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
8. mások iránti bizalom	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
9. saját belső állapot ismerete, éntudatosság	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
10. eggyé válni a természettel	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
11. eggyé válni Istennel	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
12. harmóniában lenni a környezettel	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
13. békében élni Istennel	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
14. örömet lelteni az életben	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
15. imádság és Isteni jelenlét	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
16. belső nyugalom, lelki béke	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
17. másokat tiszteljek	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
18. az élet értelmének felismerése	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
19. kedvesség és jóindulat mások felé	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
20. érezni a természet csodáját, varázslatosságát	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

Skálaképzési útmutató:

Nincsenek fordított tételek. A skálaképzés az egyes dimenziókhoz tartozó tételekre adott válaszok átlagolásával történik.

A kérdőív dimenziói A (Fontosság) és B (Megvalósultság):
Személyes: 5., 9., 14., 16. és 18. tétel
Társas: 1., 3., 8., 17. és 19. tétel
Környezeti: 4., 7., 10., 12. és 20. tétel
Transzcendens: 2., 6., 11., 13. és 15. tétel

Adaptation and psychometric analysis of the Hungarian version of the Spiritual Health and Life-Orientation Measure (SHALOM)

TORNÓCZKY, GUSZTÁV JÓZSEF – BÁNHIDI, MIKLÓS –
KARSAI, ISTVÁN – NAGY, HENRIETT – RÓZSA, SÁNDOR

Theoretical background: There are several measuring instruments in the international literature for measuring spirituality. One of the most widely used and reliable self-reported questionnaires is the Spiritual Health and Life-Orientation Measure (SHALOM). The questionnaire captures spiritual well-being holistically and is therefore well-suited to both religious and non-religious individuals. *Aims:* The primary objective of our study is to adapt SHALOM to Hungarian and to perform detailed psychometric analysis, including testing factor structure, reliability, and validity. *Methods:* The questionnaire package used for validation (SHALOM, WBI-5 / WHO Well-Being Questionnaire /, SWLS / Life Satisfaction Scale /) was completed by a total of 437 university students (male: 24.2%, female: 75.8%, mean age = 21.6 years; SD = 1.8 years). *Results:* Exploratory and confirmatory factor analyzes on the items of the SHALOM questionnaire confirmed the bifactor structure (4 primary and 1 general factors), supporting the theoretical factor structure of the instrument. The primary factors are: Personal, Social, Environmental, and Transcendent Scales for both aspects of evaluation (ideal and experienced). However, there were 6 items that did not fit perfectly into the four primary factors: 4 items for ideal assessment and 2 items for experienced. In the ideal assessment, the items in the questionnaire explain 66.6% of the total variance and 64.9% in the case of experienced. Factor structures gave acceptable fit indicators for both evaluation aspects ($CFI_{ideal} = 0.99$ and $CFI_{experienced} = 0.97$; and $RMSEA_{ideal} = 0.057$ and $RMSEA_{experienced} = 0.068$). The Cronbach- α value ranges from 0.69 to 0.97, indicating an overall acceptable internal consistency and the stability in time of the questionnaire is also adequate. According to our validity study, the scales for the two evaluations of SHALOM are significantly positively correlated with the WHO Well-Being Index and the Satisfaction with Life Scale (with the exception of the Personal scale for ideal evaluation), with correlations ranging from weak to moderate. *Conclusions:* Our results support the bifactor structure of the SHALOM questionnaire, confirm the internal consistency of the scales, and support the validity of the Hungarian version of the measurement tool. However, further studies in the field of construct validity testing are warranted in the future.

Keywords: SHALOM, spirituality, exploratory and confirmatory factor analysis, reliability, validity

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)